

Jonas PALIONIS

Vilniaus universitetas

**DĖL KELETO RETŲ VIETOVARDŽIŲ KILMĖS
(Greikónys, Grikapėdis, Plasapnỹkai, Pušėnai, Silgiónys,
Tauliūkai, Vaĩsodžiai)**

Šifruojant XVII a. antrosios–XVIII a. pirmosios pusės Puniõs parapijos vietovardžius¹, aptikta kai kurių iš jų senesnių lyčių, leidžiančių nustatyti patikimą jų kilmę ir vėlesnės raidos procesus. Šiuo atžvilgiu čia nagrinėjami 7 paantraštėje suminėti vietovardžiai, išlikę ligi mūsų laikų.

Greikónys. Tai apie 3 km nuo Butrimonių miestelio (Alytaus raj.) esančio kaimo pavadinimas. Puniõs parapijos krikšto metrikų knygoje (*KM*), 1659 m. akte Nr. 78, yra anksčiausiai užfiksuota senesnė šio pavadinimo forma *Gireikonys* (de *Gireykancow*). Tokios formos suslavintų ar lotynizuotų daugiskaitos kilmininko variantų ir vėlesniuose metrikų aktuose pasitaiko nemažai, pvz.: de *Girejkan*, de *Gyreykany*, de *Gireykonie*, de *Gereykany*, de *Gierekony*, de *Giriekance*, de *Gireykancy*, de *Gereykance*, de *Geraykance*, de *Gireykancow*, de *Gireykansis*... Tačiau gana anksti, jau 1676 m., santuokos metrikų knygos (*SM*) akte Nr. 585 pastebėta ir dabartinė forma be šaknies balsio [i]: ex *Greykancy*. Pastarojo tipo sinkopinių formų padažnėjo XVIII a. metrikų aktuose: de *Greykance* 1707 m., de *Grykance* 1722 m., de *Greykany* 1748 m.

Nesunku suvokti, kad senesnė forma rodo šį vietovardį buvus asmenvardinės kilmės, atsiradusį veikiausiai iš pavardės **Gireika*. Šios pavardės pamatu galėjo eiti apeliatyvas **gireika* ‘pagyrūnas’ (plg. *pagireika* ‘pagyrūnas’ LKŽ 9, 84). Savo ruožtu **Gireika* gali būti siejamas su *girià* (juoba kad esama anuometinei Puniõs parapijai artimose vietose tokių vietovardžių kaip *Giráité* (Varėnos raj.), *Giráitės* (Prienuj raj.), *Giraitėliai* (Lazdijų raj.), *Giraitiškės* (Prienuj raj.)². Tačiau įtikimesnė prielaida, kad **gireika* sietinas su veiksmožodžiu *girti* ‘aukštinti, garbinti’, nes priesaga *-eika* būdingesnė yra veiksmožodiniams

¹ Žr. Jonas Palionis, *XVII a. antrosios pusės Puniõs parapijos asmenvardžiai ir vietovardžiai*, Vilnius: MELI, 2003, 158–175 (toliau – P¹); *XVII a. pabaigos – XVIII a. pirmosios pusės Puniõs parapijos asmenvardžiai ir vietovardžiai*, Vilnius: VU I-kla, 2008 (toliau – P²).

² *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas 2*, Vilnius: Mintis, 1976, 85 (toliau – *LATASŽ*).

vediniams, turintiems menkinamąją reikšmę, plg. *lindeikà* ‘landūnas, įsibrovėlis’, *puošėikà* ‘puošėiva’ ir kt.³

Griķapėdis. Tai apie 2–3 km nuo Jiezno miestelio, prie Verknės upės, įsikūrusio kaimelio pavadinimas. Įdomu, kad XVII a. antrosios pusės metrikų aktuose šis vietovardis dažniau fiksuotas daugiskaitine forma: de *Griķiepedezow* KM Nr. 140 – 1659 m., de *Griķopedziow* Nr. 354 – 1662 m., Nr. 660 – 1666 m. Jau vien tai leidžia manyti, kad jis yra asmenvardinės kilmės. Vėliau jis, matyt, imtas vartoti ir mūsų laikais bevartojamas tik vienaskaita. Galimas daiktas, kad vienaskaitinė forma yra jau 1670 m. krikšto metrikų akte Nr. 1223, kur netiksliai užrašyta de *Kryķopedzie* (su *K* vietoj *G*).

Šio sudurtinio vietovardžio asmenvardinę kilmę rodo ir „Lietuvių pavardžių žodyne“ (LPŽ) fiksuota iš šiaurės vakarų žemaičių (Darbėnų, Kretingos, Platielių, Salantų) pavardė *Griķpėdis*, neturinti jungiamojo balsio⁴. Iš metrikų aktuose randamų pavyzdžių matyti, kad seniau, kaip ir dabar, kalbamojo vietovardžio jungiamasis balsis buvo trumpas [a] su prieš jįėjusiu kietuoju ar minkštuoju [k], lėmusiu to balsio kokybę. 1659 m. krikšto metrikų akte Nr. 140 esančioje dgs. kilmininko formoje *Griķiepedzow* slypi *ia*-kamienio dėmens *griķis* galūnės refleksas. Tačiau kitais atvejais jungiamuoju balsiu eina tarmėse (ypač vakarų aukštaičiuose) pasitaikanti *a*-kamienio *griķas* galūnė.

Plasapnyķai. Tai apie 3–4 km nuo minėtų Butrimonių susidaręs kaimas. Sprendžiant iš šio kaimo pavadinimo retumo XVII a. vidurio metrikų aktuose (pastebėti tik du atvejai: vienas 1658 m. santuokos akte Nr. 26, o kitas – 1665 m. krikšto akte Nr. 539; abejur – de *Plasowniki*), taip pavadinta gyvenvietė galėjo rasti šio amžiaus pirmojoje pusėje ir nebuvo didelė. Ji galėjo būti atskirta nuo stambesnio *Plasáukos* kaimo, kuris daug dažnesnis XVII a. pabaigos ir XVIII a. pirmosios pusės metrikų aktuose⁵. Pastarasis, be abejonės, yra kilęs iš upėvardžio *Plasāupė*, kuris eina ir *Plasapnyķų* pagrindu.

Plasapnyķų kaimas, matyt, kuo toliau, tuo labiau plėtėsi ir XVIII a. pirmosios pusės metrikų aktuose jau neretas, bet labai įvairiai rašomas: z *Plasapnik*, z *Plasaunik*, de *Plasopniki*, de *Plasowkniki*, de *Plasowpkniki*, de *Plosowpknikow*, de *Plasovpnicis* ir kitaip⁶. Toks įvairavimas atsirado dėl metrikų rašytojų

³ Vincas Urbutis, Daiktavardžių daryba, In: *Lietuvių kalbos gramatika* 1, Vilnius: Mintis, 1965, 330.

⁴ Daugiskaitinę formą *Griķpėdziai* dabar turi Pakruojo ir Panevėžio rajone esantys kaimų pavadinimai, žr. *LATSŽ*.

⁵ Žr. *P²* 200.

⁶ Ten pat.

nevienodo akustinio šio vietovardžio priebalsių junginio [pn] suvokimo, ypač jeigu rašančiajam lietuvių kalba nebuvo gimtoji.

Plasapnykai, kaip *Greikonys* ir *Grikapėdis*, taip pat yra asmenvardinės kilmės vietovardis. *Plasapnykas* – tai kontrahuotas sudurtinis žodis iš **plasa* + **upinykas* ‘prie Plasapupės gyvenęs žmogus’. Nors antrasis šio žodžio dėmuo didžiajame „Lietuvių kalbos žodyne“ (LKŽ) iš tarmių neužfiksuotas, bet darbiškai ir semantiškai jis visai įmanomas. Tačiau pirmasis dėmuo dėl jungiamojo balsio [-a-] kelia tam tikrų neaiškumų: neturime būdvardžio **plasad*. Galimas daiktas, kad pirmasis dėmuo galbūt yra atsiradęs iš veiksmazodžio *plasti* ‘platėti’, tiksliau – iš jo kontrahuotos dalyvinės formos: *Plasāupė* / *plasantanti* + *upė* ‘(vietomis) plātėjanti upė’?

Pušėnai. Tai Alytaus rajonui priklausančio kaimo, esančio apie 7 km nuo Butrimonių į pietvakarius, pavadinimas. Pirmykštė šio pavadinimo forma – *Puišėnai*, fiksuota daug kartų XVII a. antrosios pusės krikšto ir santuokos metrikų aktuose: anksčiausia – SM 1658 m. Nr. 53 (Puyszanski de *Puyszany*) ir KM 1659 m. Nr. 46 (de *Puyszany*). Tokia forma vyravo ir XVIII a. pirmojoje pusėje, ir joje ryškiai atsispindėjo šio vietovardžio asmenvardinė kilmė: iš pavardės *Puišys*, kuri kartais pasitaikydavo ir nesulenkinta (*Puizis* KM 1117 – 1669 m.). Vėliau, iškritus [i] balsiui, atsirado dabartinė forma *Pušėnai*. Kada tai įvyko, neištyrus XVIII a. antrosios pusės – XIX a. metrikų, sunku pasakyti. Tiesa, vienas atvejis de *Puyszany* pastebėtas jau ir 1694 m. krikšto akte (KM¹) Nr. 75, bet tai gali būti ir rašysenos riktas.

Asmenvardžio *Puišys* kilmė aiški: tai pravardinė pavardė, kilusi iš apeliatyvo *pušis* ‘pušinas, nešvarus’⁷, kuris savo ruožtu siejamas su *pišti* ‘piešinius daryti’⁸.

Silgiónys. Tai per 6–7 km į pietvakarius nuo Butrimonių miestelio nutolęs kaimas, gana dažnai fiksuotas XVII a. antrosios – XVIII a. pirmosios pusės metrikuose. Senesnė šio kaimo pavadinimo forma buvo *Stilgionys*. Tokia ji randama 1658 m. santuokos ir 1659 m. krikšto metrikų aktuose: de *Stylgiany* SM 21, de *Stylgiancow* KM 44. Tokia ji vyrauja ir vėlesniuose XVII a. metrikuose. Tačiau šio amžiaus pabaigoje juose ima rodytis ir eliptinių formų be priebalsio [t], pvz.: de *Silgiany* KM¹ 314 – 1696 m. Pastarųjų pagausėja XVIII a. pradžioje, pvz.: ex *Silgiany* KM² 36 – 1711 m., de *Silgance* KM² 119 – 1712 m., de

⁷ LPŽ, L–Ž, 1989, 527.

⁸ Ernst Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1, Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht, Heidelberg: Winter, 1955, 663.

Silgian KM² 222 – 1914 m. de *Silgiancy* KM² 243 – 1714 m. (2x), de *Sylgiany* KM² 399 – 1716 m., de *Silgancow* KM³ 143 – 1721 m. XVIII a. antroje pusėje šio kaimo pavadinimo dabartinė forma turbūt visuotinai įsigalėjo.

Nors nei XVII a. antrosios, nei XVIII a. pirmosios pusės metrikų aktuose neaptikta pavardė *Stilgionis* ar *Silgionis*, bet vietovardžio priesaga *-(i)onys* akivaizdžiai rodo jo asmenvardinę kilmę. Senovėje, matyt, egzistavo tokios pavardės pirmykštė forma *Stilgionis*, davusi pagrindą kaimo pavadinimui atsirasti.

Tokia pavardė neužfiksuota LPŽ (nėra čia ir dabartinio jos varianto). Tačiau ji lengvai atstatoma iš egzistuojančios pavardės *Stalgys* (LPŽ, L–Ž, 796), galėjęs turėti variantą **Stilgys*, plg. silpnuoju šaknies balsių kaitos laipsniu susijusius veiksmoždžius *stilgti*, *stalgti* ‘būti smalsiam’ ir ypač būdvardį *stalgūs* ‘smalsus; godus’⁹. Taigi **Stilgys*, kaip ir *Stalgys*, buvo iš pravardės atsiradusi pavardė smalsiam, godžiam žmogui pavadinti.

Tauliūkai. Tai Prienų rajonui priklausančio kaimo, esančio apie 4–5 km į pietryčius nuo Birštono, pavadinimas. Šis pavadinimas gana dažnas XVII a. antrosios – XVIII a. pirmosios pusės Punios parapijos metrikų aktuose (patebėta apie 70 atvejų). XVIII a. pabaigoje, įsteigus Nemajūnų parapiją, Tauliukų kaimas pateko į pastarosios priklausomybę.

Seniausias šio kaimo pavadinimo įrašas padarytas 1658 m. santuokos metrikų knygos akte Nr. 32: de *Tauluki*. Kartais pavadinimo dvibalsis [au] buvo rašomas su *w*: *Tawluki*. Tačiau fonologinis pavidalas nuo seniausios jo fiksavimo datos ligi mūsų laikų nekito. Metrikų aktuose pasitaiko tiksliai skirtingų jo dgs. kilmininko galūnių: de *Tauluki*, de *Tauluk*, de *Taulukow*, de *Taulukis* (pastaroji, sulotynintoji, 1723 m. krikšto metrikų akte Nr. 328).

Kad *Tauliukai* taip pat yra asmenvardinės kilmės, rodo ne visai reta XVII a. antrosios pusės metrikų knygoje randama pavardė *Tauliukas*: Petro *Tauluk* SM 106 – 1658 m., Magdalena *Taulukowna* ib., Maria *Taulukowa* KM 686 – 1666 m.¹⁰ Tačiau XVIII a. pirmosios pusės metrikuose ši pavardė nepastebėta: gal jau išnyko ją turėjusi giminė?¹¹

Pavardės *Tauliukas* etimologija gana aiški. Ji sietina su būdvardžiu *taulūs* ‘tolimas’, LKŽ XV 1013 fiksuotu iš Zietelos šnektos. Nors čia pateiktas tik vienas iliustracinis pavyzdys (Yra artesnis ir *taulesnis* kelias), bet tokio būdvar-

⁹ LKŽ XIII 645, 780.

¹⁰ Daugiau pavyzdžių žr. P¹ 142.

¹¹ Ši pavardė nefiksuota ir LPŽ.

džio buvimas nekelia abejonių: A. Vidugirio šios šnekotos žodyne fiksuoti tokie jo vediniai: *tauleišas* ‘tolimas’, *taulėsnis* (comp.), *taulýsis* ‘tolimas, tolimesnis’, *taulitkai* ‘tolokai’, be to, abiejuose žodynuose yra užrašytas dar *tauli* ‘toli’¹². Taigi pavardė *Tauliukas* kilusi iš *Taulius* ar **Taulas* (veikiausiai iš pastarosios, plg. *Taulāvičius* LPŽ, L–Ž, 1029). Dėl [l] minkštumo plg. pavardes *Raūlas* ir gretybės *Raulūkas* // *Rauliukas*, *Rādvilas* ir *Radvilūkas* // *Radviliukas*.

Vaišodžiai. Tai apie 8 km į šiaurę nuo Alytaus esantis nemažas kaimas. Jo pavadinimas XVII a. antrojoje – XVIII a. pirmojoje pusėje turėjo kitokių formų: *Vaitasodis*, *Vaitsodis*, *Vaitasodžiai*. Be abejonės, seniausia šio sudurtinio vietovardžio forma buvo vienaskaitinė su jungiamuoju balsiu [a]. Su šiuo jungiamuoju balsiu jis randamas dar ir XVIII a. pradžioje: vėliausiai pastebėtas 1720 m. krikšto metrikų akte Nr. 58: de *Weytasodzia*. Anksčiausiai fiksuota turimuose metrikų aktuose forma be jungiamojo balsio: de *Woytsadzia* SM 35 – 1658 m. Tai gali rodyti jau XVII a. viduryje prasidėjusį šio vietovardžio kitimo procesą. Nors kalbamasis kaimas nepriklauso dzūkų gyvenamajai teritorijai (nuo jos dabartinė šiaurinė riba eina maždaug už 6–7 km, tačiau 1696 m. krikšto metrikų akte Nr. 324 (tiksliau – šio akto kairiosios pusės paraštėje) vertikalčiai užrašyta dzūkiška forma *Waitsodzis*.

Kada anksčiausiai užrašyta daugiskaitinė forma, nelengva pasakyti dėl metrikuose galimo atskirų linksnių rašybos vienodumo (pvz., *Woytasodzie* gali būti ir dgs. vardininko, ir vns. kilmininko forma). Tačiau forma *Waytasady* SM 185 – 1664 m., be abejonės, yra daugiskaitinė.

XVII a. pabaigos metrikų aktuose pastebėta ir dabartinių formų: de *Uai-sodzie* SM 697 – 1686 m., de *Woysiodzi* KM¹ 32 – 1694 m. Juose jau išleistas skiemuo *-ta-* ar priebalsis *-t-*. XVIII a. pirmaisiais dešimtmečiais taip pat pastebėti du dabartinės formos atvejai: de *Waysodzie* KM¹ 1437 – 1706 m. (n. pl., paraštėje) ir de *Waysodzie* KM¹ 596 – 1718 m. Tačiau, be tokių, ir tuomet dar pasitaikydavo senesniųjų, nesutrumpintų formų¹³. Apskritai kalbamojo vietovardžio raida galėjo būti tokia: pirmyktė jo forma – *Vaitasodis* ‘vaito sodas, vaito gyvenvietė’, kuri neilgai trukus buvo sutrumpinta į *Vaitso-dis*, paskui, išaugus gyvenvietei, imta vartoti daugiskaitinę formą *Vaitasodžiai*, *Vaitsodžiai*, dar vėliau, iš *Vaitsodžių* išleidus dėl lengvesnės tarties priebalsį [t], atsirado dabartinio pavidalo pavadinimas.

¹² Aloyzas Vidugiris, *Zietelos šnekotos žodynas*, Vilnius: MELI, 1998, 684; LKŽ XV 1013.

¹³ Daugiau pavyzdžių žr. P¹ 174, P² 204t.

Iš to, kas čia buvo pasakyta, aišku, kad *Vašsodžiai* yra sudurtinis, bet ne asmenvardinis vietovardis, sudarytas iš slaviško (baltarusiško ar lenkiško) pirmojo dėmens *vaštas* ir lietuviško antrojo dėmens *sodas*. *Vaitas* senovės Lietuvoje reiškė ‘kaimo seniūną, Vogt, Dorfschulze’¹⁴, o *sodas*, be kita ko, turėjo ir ‘paveldimos žemės, buveinės’ reikšmę¹⁵.

ZUR ENTSTEHUNG EINIGER SELTENER ORTSNAMEN (**Greikónys, Grikapėdis, Plasapnỹkai, Pušėnai, Silgionys, Tauliūkai, Vašsodžiai**)

Zusammenfassung

Im vorliegenden Artikel werden sieben seltene Dorfnamen aus dem südlitauischen Gebiet behandelt. Die Analyse der Entstehung dieser Ortsnamen stützt sich vorwiegend auf das handschriftliche Material der Tauf- und Trauungsurkunden der zweiten Hälfte des 17. und der ersten Hälfte des 18. Jhs der Gemeinde Punià, die gegenwärtig dem Bezirks Alytùs angehört.

Greikónys, die ältere Form ist bereits 1659 in einer Taufurkunde verzeichnet (de *Gireykanow*); das scheint eine Ableitung von dem Familiennamen **Gireika* zu sein. Dieser Name läßt sich mit dem Verb *girti* ‘rühmen, loben’ in Verbindung setzen: **gireika-* einer, der eine besondere Neigung sich zu rühmen aufweist, Prahlhans ist.

Grikapėdis ist, ohne Zweifel, ebenfalls anthroponymischen Ursprungs, da der Familienname *Grikapėdis* im nordwestlichen Teil von Žemaitija vorkommt. Die Bedeutung der Komponenten dieses zusammengesetzten Familiennamens (*grikas* ‘Buchweizen’ + *pėdas* ‘die Getreidegarbe’) zeigt eine metaphorische Basis der Entstehung des Kompositums. Die gegenwärtige Singularform ist wahrscheinlich eine spätere Bildung: in den Taufurkunden der zweiten Hälfte des 17. Jhs findet man Pluralformen (de *Grikopedziow*, de *Grikiapedzow*).

Plasapnỹkai, ähnlich wie Greikonys und Grikapėdis, läßt ebenfalls einen anthroponymischen Ursprung vermuten, obwohl dies nicht so augenscheinlich ist. Dieser Ortsname konnte vom Familiennamen **Plasapnỹkas* entstanden sein: **Plasapnỹkas* < **plasa* + **upinykas*, d. h. ‘ein an dem Fluß *Plasāupė* Wohnender’. Das erste Glied dieser kontrahierter Zusammensetzung könnte man auf eine Form des Verbs *plàsti* ‘breiter werden’ zurückführen.

¹⁴ Pranas Skardžius, Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen, *Tauta ir žodis* 7, 231; Ernst Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 2, Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht, Heidelberg: Winter, 1965, 1184.

¹⁵ LKŽ XIII 273.

Pušėnai kommt in der zweiten Hälfte des 17. und der ersten Hälfte des 18. Jhs als *Puišėnai* (de *Puyszany*) vor. Diese ältere Form weist augenscheinlich auf eine anthroponymische Herkunft aus dem Familiennamen *Puišys* hin, wobei man diesen auf das Adjektiv *pušis*, *pušas* 'schmutzig' zurückführen kann.

Silgiónys, die ältere Form *Stilgionys* (de *Stylgiany*) ist in den genannten Quellen des 17.–18. Jhs bezeugt. Die gegenwärtige Form (ohne *t*) tauchte, sofern man heute schließen kann, Ende des 17. Jhs auf und verbreitete sich im 18. Jh. Ungeachtet dessen, daß solch ein Familienname wie *Stilgionis* (resp. *Silgionis*) bislang nicht bezeugt ist, kann kein Zweifel bestehen, daß der entsprechende Ortsname auf dieser Grundlage entstanden ist. Den anthroponymischen Ursprung läßt u. a. der existierende Familienname *Stalgys* voraussetzen. Die mögliche Variante von *Stalgys* konnte noch **Stilgys* sein, diese wurde mit den Verben *stilgti*, *stalgti* 'neugierig sein' in Verbindung gesetzt. Man kann also annehmen, daß der Familienname aufgrund des Beinames, der die Bedeutung 'der neugierige Mensch' hatte, entstanden sein konnte.

Tauliùkai ist zweifellos auch anthroponymischen Ursprungs, denn dieser Ortsname hat eine genaue Entsprechung in dem Familiennamen *Tauliùkas* (*Tauluk*), der bereits 1658 in den Tauf- und Trauungsurkunden fixiert ist. Die Entstehung dieses Familiennamens läßt auch keine Zweifel zu: er ist von dem Adjektiv *taulis* 'fern' abgeleitet. Die Basis von *Tauliùkas* vermutlich **Taulius* oder **Taulas* (vgl. *Taulävičius*).

Vaışodžiai hatte, wie es aus den ältesten genannten Quellen ersichtlich ist, den Bindevokal [a] und wurde in der Singularform gebraucht (*Vaitasodis*: de *Weytasodzia*). Aber die Pluralformen kommen bereits in der zweiten Hälfte des 17. Jhs parallel vor (de *Waytasady*, *Waytasadzi*). Aus den Komponenten dieser Zusammensetzung (*vaïtas* 'Vogt' + *sòdžius* 'Dorf') wird klar, das *Vaışodžiai* nicht als anthroponymischer Ortsname aufzufassen ist und das er im Laufe der Entwicklung manchen phonetischen Änderungen unterzogen worden ist.

Jonas PALIONIS
Baltistikos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
Lietuva